

İRAN FİLOLOJİ TARİXİNDƏ İLK TÜRKOLJİ QEYD

Tərlan QULIYEV*

Özet: İran filologiyası tarixində əlimizə gəlib çatan ən qədim əsərlərdən biri XII əsrin sonları, XIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaradan görkəmli alim Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razinin qələminə məxsus “əl-Möcmə fi məayir əşar əl-Əcəm” əsəridir. Məsələ burasındadır ki, İran filologiyası, əruz və qafiyəşünaslıq tarixində görkəmli yer tutan bu qiymətli əsərində Şəms Qeys Razi türk dili haqqında əsərinin olması barədə də məlumat verir. Şəms Qeys Razi əruz və fars dilinin müəyyən qrammatik qaydaları barədə danışarkən, fars dili ilə türk dili arasında müqayisələr apararaq, türkcə bir neçə sözü misal göstərməklə yanaşı, eyni zamanda, bu barədə türk dili haqqında olan başqa bir əsərində daha geniş şəkildə danışdığını söyləyir. Tədqiqatçılar Qeys ər-Razinin qələminə məxsus olan bu əsərin “Tibyanül lüğət at-Türki ələ lisanül Qanqlı” əsəri olduğunu qeyd edirlər. Araşdırıcılara görə bu əsər 1223-1231-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş Cəlaləddin Məngüburnıya ithaf olunmuş və 1223-1226-cı illər arasında yazılmışdır. Qeyd edək ki, Qeys ər-Razinin türk dilləri haqqında yazılmış bu lüğəti hələ orta əsrlərdən alimlərə məlum olmuşdur. Belə ki, İbn Mühənnə XIII əsrdə yazdığı “Hilyətül-insan və həlbətül-lisan” adlı lüğətində bu əsərə istinad etmiş, ondan müxtəlif nümunələr sitat gətirərək, bu əsərin Qeys ər-Razi tərəfindən yazılaraq Cəlaləddin Məngüburnıya ithaf olunduğunu söyləmişdir. Bizcə Qeys ər-Razi də “əl-Möcmə” əsərində məhz bu əsər haqqında məlumat vermiş, sadəcə olaraq onu “Kitab dər lüğəti Türki” adlandırmışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan dilinə tərcümədə “Türk dilinin Qanqlı dilinə izahlı lüğəti” adlanan bu əsərə əsaslanaraq, Qeys ər-Razinin Azərbaycan dilini, Qanqlı dilini və eyni zamanda türk dillərinin bir neçə qolunu yaxşı bildiyini və özünün də türk mənşəli olduğunu inamla söyləmək olar.

Anahtar Kelimələr: *Qeys ər-Razi, İran filologiyası, el-Möcmə, Tibyanul lüğət, əruz*

The First Turkological Note in the History of Iranian Philology

Abstract: One of the oldest works in the history of Iranian philology is "al-Mujam fi maayir ashar al-Ajam" by Shamsaddin Muhammad bin Qays ar-Razi, a prominent scholar who lived and worked in the late twelfth and first half of the thirteenth centuries. The point is that in this valuable work, which has a prominent place in the history of Iranian philology, eruz and rhyme studies, Shams Gays Razi also informs about the existence of his work on the Turkish language. Speaking about certain grammatical rules of Eruz and Persian, Shams Gays Razi compares Persian and Turkish, gives a few examples of Turkish words, and informs that he spoke about it in more details in his another work on the Turkish language. Researchers note that this work, written by Qays ar-Razi, is "Tibyanul lughat at-Turki al lisanul Gangli". According to the researchers, this work was dedicated to Jalaleddin Mangburni, who ruled in South Azerbaijan in 1223-1231, and was written between 1223-1226. It should be noted that the dictionary of Qays ar-Razi about Turkic languages was known to scholars since the Middle Ages. Thus, Ibn Muhanna referred to this work in his 13th century dictionary "Hilat al-insan wa halbat al-lisan", quoting various examples from it, and noted that this work was written by Qays al-Razi and dedicated to Jalaladdin Mangburniy. In our opinion, Qays al-Razi also informed about this work in his work "al-Mujam", he simply called it "Kitab der dictionary of Turks". It should be noted that based on this work, entitled in Azerbaijani translation "Explanatory Dictionary of the Turkish language to the Gangli language", we may confidently state that Qays ar-Razi knew the Azerbaijani language, the Gangli language, as well as several branches of the Turkic languages and was of Turkish origin.

Key Words: *Qays ar-Razi, Iranian philology, al-Mujam, Tibyanul lughat, eruz.*

Giriş

İran filoloji tarixi olduqca qədim və zəngindir. Bu elm sahəsinin başında ilk növbədə poetika haqqında, yəni bədi, bəyan, əruz, qafiyə haqqında yazılmış əsərlər durur. Belə əsərlər sırasında təbii ki, ilk növbədə Məhəmməd Ömər bin ər-Raduyaninin “Tərcümanül-bəlağə”, Rəşidəddin Vətvatın “Hədəyiq əs-sehr fi dəqayiq əş-şeir”, Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razinin “Əl-Möcmə fi məayir əşar əl-Əcəm” kimi əsərlərinin adlarını çəkmək olar. Xüsusilə, sonuncu əsər, XIII əsrin birinci yarısında qələmə alınmış Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razinin “Əl-Möcmə fi məayir əşar əl-Əcəm” əsəri öz elmi dəyərinə görə İran filoloji fikir tarixində müstəsna yer tutur.

“Əl-Möcmə”də, əsasən, Şərq poetikasının üç sahəsinin - əruz, qafiyə, bədi elmlərinin nəzəri əsaslarının izah olunmasına baxmayaraq, bu kitab özündə ilk növbədə fars

* Bakı Avrasiya Universiteti, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrası; Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası, Humanitar fənlər kafedrasının müdiri

dilinin, daha sonra ərəb dilinin və hətta türk dillərinin qrammatik xüsusiyyətləri haqqında o qədər dəyərli məlumatlar daşıyır ki, İran alimləri bu əsərin İran filoloji fikrində fars dilinin ilk qrammatika kitabı olduğunu söyləməkdən belə çəkinmirlər. Maraqlıdır ki, İran filoloji fikir tarixində qələmə alınma zamanına görə ilk yerlərdən birini tutan və elmi dəyərinə görə ən qiymətli əsərlərdən sayılan bu əsərdə, türk dili, onun qrammatik xüsusiyyətləri haqqında da məlumatlar və hətta bu dildən gətirilən nümunələr də öz əksini tapır.

Yaxın və Orta Şərqi xalqları tarixində XIII əsr daha çox monqol hücumları ilə yadda qalır. Lakin XIII əsrin əvvəllərində Orta Asiyada Xarəzmşahlar dövləti (1097-1231) mövcud idi.

Xarəzmşahlar sarayında yaşayıb-yaratmış alimlərdən biri də adını bir qədər yuxarıda qeyd etdiyimiz “Əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm” (Əcm şeirinin qanunlar toplusu) əsərinin müəllifi Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razidir.

Mənbələr və Şəms Qeys ər-Razinin həyat və yaradıcılığı ilə məşğul olan tədqiqatçılar onun qələminə aid bir neçə əsərin adlarını çəkirlər: “Kitab əl-kafi fil ərüzeyn vəl qəvafi”, (Əruz və qafiyə elmlərində qanunverici kitab), “əl-Mörəb fi məayir əşar əl-Ərəb” (Ərəb şeiri qanunlarının izahı), “əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm”, “Hədayiq əl-Əcm” (Əcm bağçaları) və bir də “Tibyan əl-lügət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı”. Qeyd edək ki, bu əsərlərdən bizim dövrümüzdə yalnız “əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm” əsəri gəlib çatmışdır.

Tədqiqatçılara görə Qeys ər-Razi “Kitab əl-kafi fil ərüzeyn vəl qəvafi” əsərini hələ 1217-ci ildə Mərvdə olarkən yazmağa başlamışdır. Adından da məlum olur ki, bu kitab ərəb və fars əruzları haqqında, onların birgə nəzəri əsaslarından bəhs edən bir əsər olmuşdur. Görünür Fərrəzin qalası yaxınlığında da bu əsərin əlyazmaları dağılıb və itib-batmışdır. Sonralar Şiraza gələn Qeys ər-Razi 1232-ci ildə bu əsəri tamamlamış, sonra isə yerli alimlərin, fars şeirinin bilicilərinin xahişi ilə bu əsəri iki yerə bölmüş, ərəb ərüz və qafiyəsindən bəhs edən hissəni “əl-Mörəb fi məayir əşar əl-Ərəb”, fars ərüz və qafiyəsinin nəzəri əsaslarından bəhs edən hissəni isə “əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm” adlandırmışdır. Beləliklə, Qeys ər-Razi “əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm” əsərini təqribən 1235-ci ildə Şirazda tamamlamışdır. Tədqiqatçıların qeydinə görə Qeys ər-Razinin 1235-ci ildən sonrakı taleyi məlum deyildir.

Qeys ər-Razi özü öz əsərləri haqqında da məlumat vermişdir. Belə ki, o, “əl-Möcm” əsərində bir yerdə “Kitab əl-kafi fil ərüzeyn vəl qəvafi” əsərinin, iki yerdə isə “əl-Mörəb fi məayir əşar əl-Ərəb” əsərinin adını çəkmişdir ki, bu qeydlərdən sonra bu əsərlərin Qeys ər-Razinin qələminə məxsus olması barədə heç bir şübhə yeri qalmır. Eyni zamanda, bu qeydlərdən o da aydın olur ki, bu əsərlər “əl-Möcm”dən əvvəl yazılmış və bütöv, tam bitkin əsərlər şəklində mövcud olmuşdur ki, Qeys Razi də “əl-Möcm”də onlara istinad edə bilmişdir.

XIX əsrdə Nəsirəddin Tusinin “Miyarül-əşar” əsərinə Məhəmməd Səduallah Muradabadi tərəfindən şərh kimi yazılmış “Mizan əl-əfkar fi şərh Miyar əl-əşar” əsərində adı çəkilən, lakin bizə gəlib çatmamış “Hədayiq əl-Əcm” əsərinə gəldikdə isə Avropa şərqşünası Çarlz Riyö bu əsərin “əl-Möcm” əsərinin qısa variantı olduğunu söyləmişdir.

Beləliklə, bütün bu məlumatlardan sonra, bizim İran filologiyasında ilk türkoloji qeyd adlandırdığımız və Qeys Razinin də “Əl-Möcm”də “Kitab dər loğətə-Törki”, yəni “Türk dili haqqında kitab” kimi qeyd etdiyi kitabdan və “Əl-Möcm”ə də ondan, yəni “Türk dili haqqında kitab”dan daxil etdiyi türk dili, onun qrammatik xüsusiyyətləri haqqında verdiyi məlumatlar və bu dildən gətirdiyi nümunələrdən də bəhs etmək olar. Belə ki, bu kitabın da Qeys ər-Razinin qələminə məxsus olduğunu, onun Qeys ər-Razinin yaradıcılığında mühüm yer tutduğunu və müəllifin özünün “Əl-Möcm”də “Türk dili haqqında kitab” kimi adlandırdığı kitabın elə tədqiqatçıların dediyi kimi “Tibyan əl-lügət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı” (“Türk dilinin Qanqlı dilinə izahlı lüğəti”) əsəri olduğunu güman etmək olar. Lakin maraqlıdır ki, Qeys Razinin “Əl-Möcm”də qismən başqa adla da olsa bu kitab haqqında

verdiyi məlumat nədənsə bu əsər haqqında tədqiqat apararı araşdırıcıların gözündən qaçmış, onlar müəllifin dediyi bu fikrə diqqət yetirməmişlər. Qeyd edək ki, “əl-Möcmə” və “ət-Tibyan” əsərlərinin hər ikisinin müəllifinin Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razinin olmasına baxmayaraq, bu müəlliflər uzun müddət ayrı-ayrı şəxslər hesab olunmuşlar.

Beləliklə, qeyd etmək yerinə düşər ki, Qeys ər-Razi “əl-Möcmə” əsərində bu əsəri haqqında da məlumat vermiş, lakin sadəcə olaraq onu “Tibyan əl- lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı” kimi deyil, “Kitab dər lüğəti Türki” adlandırmışdır. Bu mənada, bu istiqamətdə iki mövzu ətrafında söhbət açmaq olar: birincisi, bu kitab haqqında orta əsrlərdə və müasir elmdə hansı məlumatlar var və ikincisi, bu kitab nə kitabdır və özündə nəyi ehtiva edir.

Bu mənada, orta əsr alimləri və müasir tədqiqatçılar Qeys ər-Razinin qələminə bu əsəri - “Tibyan əl- lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı”, yəni “Türk dilinin Qanqlı dilinə izahlı lüğəti” əsərini də aid edirlər. Araşdırıcılara görə bu əsər Qeys ər-Razi tərəfindən 1223-1231-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş Cəlaləddin Məhəmməd bəy Manqburnıya ithaf olunmuş və 1223-1226-cı illər arasında yazılmışdır. Qeyd edək ki, Qeys ər-Razinin ərəb dilində yazılmış bu lüğəti hələ orta əsrlərdə alimlərə məlum olmuşdur. Belə ki, İbn Mühənnə XIV əsrdə yazdığı “Hilyətül-insan və həlbətül-lisan” adlı lüğətində bu əsərə istinad etmiş, ondan müxtəlif nümunələr sitat gətirərək, bu əsərin Qeys ər-Razi tərəfindən Cəlaləddin Məhəmməd bəy Manqburnıya ithaf olunduğunu söyləmişdir. Məsələ burasındadır ki, rus türkoloqu Melioranskinin İbn Mühənnənin adıçəkilən əsərinə həsr etdiyi tədqiqatında dediyi kimi, İbn Mühənnənin öz əsərində Qeys ər-Razinin adının Məhəmməd ibn Qeys kimi iki dəfə çəkməsinə baxmayaraq, İbn Mühənnənin əsərinə görə bu müəllifin kim olduğu və türk dilindən bəhs edən bu əsərin adının tam şəkildə nə olduğu yenə də məlum olmur. Bu sahənin görkəmli tədqiqatçısı Yusif Ziya Şirvaninin verdiyi məlumata görə, bu müəmma yalnız, Yusif Ziya Şirvaninin hansı əsrə aid olduğunu demədiyi, lakin orta əsrlərə aid fars mənbələrindən olan İbrahim Qəvam Faruqun qələminə məxsus “Şərəfnameyi-Əhməd Müneyri” əsərində açılır ki, burada da bu əsərin adı ilk dəfə tam şəkildə “Tibyan əl- lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı” kimi göstərilir. Lakim Yusif Ziya Şirvaninin dediyinə görə İbrahim Qəvam Faruq “Şərəfnameyi-Əhməd Müneyri” əsərində Qeys Razinin əsərinin adını təkcə tam şəkildə çəkməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda, öz əsərində qrammatik məsələlərlə əlaqədar olaraq, ondan iki dəfə nümunə də sitat vermişdir. Yusif Ziya Şirvaninin dediyinə görə, bundan əlavə İbrahim Qəvam Faruq “Şərəfnameyi-Əhməd Müneyri” əsərində Qeys Razinin adı çəkilən əsərdən xeyli sayda leksik vahidlər, etnoqrafik və coğrafi terminlər də sitat gətirmişdir. Başqa müəlliflərə görə isə bu lüğət orta əsrlərdə, elə İbrahim Qəvam Faruqun “Şərəfnameyi-Əhməd Müneyri” əsərində başqa adlarla, məsələn, “Fərhəngə-İbn Qeys” adı ilə də tanınmışdır.

Bütün bunlardan sonra bir qədər yuxarıda qarşımıza qoyduğumuz ikinci suala cavab verməyin vaxtının da gəldiyini demək olar: beləliklə, bu əsər nə əsərdir və özündə nəyi ehtiva edir.

Hər halda, ilk növbədə bura qədər deyilənlərdən məlum oldu ki, bu əsər dövrümüze qədər gəlib çatmamışdır və biz onun haqqında məlumatları digər mənbələrdən alırıq. Və eyni zamanda, o da məlum oldu ki, bu əsər, qrammatik, nəzəri hissəsi ərəbcə yazılmış lüğətdir. Bu məqamda, qeyd etmək yerinə düşər ki, ümumiyyətlə, XIII-XVI əsrlər Şərqi filoloji elmi-nəzəri fikri müxtəlif lüğətlərlə, xüsusi ilə ikidilli, ərəbcə-türkcə, farsca-türkcə və əksinə yazılmış lüğətlərlə zəngindir. Və təbii ki, bu lüğətlərin başında da ilk növbədə Mahmud Kaşğarinin ərəb dilində qələmə aldığı məşhur türkcə-ərəbcə lüğət olan “Divanü lüğət-it Türk” əsəri durur. Lakin Qeys ər-Razinin, qeyd etdiyimiz kimi ərəb dilində qələmə aldığı bu lüğət, öz sələflərinin əsərlərindən bir qədər fərqlənir. Belə ki, bu lüğət ərəb-fars və yaxud özgə bir dildən türk dilinə lüğət olmayıb, türk dilindən türk dilinə, başqa sözlə desək, Türk dilinin Qanqlı dilinə olan izahlı lüğətidir. Yəni, Qeys ər-Razi bu lüğətdə türk sözlərini qanqlı dilinə, qanqlı şivəsinə tərcümə etmiş, türk sözlərini qanqlı dilində şərh etmişdir. Tədqiqatçıların

fikirlərinə görə, Cəlaləddin Mənbənin ana, nənə tərəfdən şəcərəsi qanqlılara-qıpçaqlara çatdığına və ümumiyyətlə qanqlılar XIII əsrin əvvəllərində türk boyları arasında böyük nüfuz sahibləri olduqlarına görə, Qeys ər-Razi də bu əsəri bu şəkildə qələmə almış və onu Cəlaləddin Mənbənin itfah etmişdir. Lüğətin adında və məzmununda rast gəldiyimiz türk dilinə, yəni lüğətdə qanqlı dilinə tərfmüqabil kimi verilən türk dilinə və onun XIII əsrin birinci yarısında türk dillərindən daha çox məhz hansını təmsil etdiyi məsələsinə gəldikdə, tədqiqatçılar bu dilin daha çox Azərbaycan türkcəsi olduğu qənaətini söyləyirlər. Buna səbəb kimi isə Azərbaycan türkcəsinin sözügedən əsrlərdə daha geniş arealda yayılmasını və bu əsərin 1223-1226-cı illər arasında Azərbaycanda yazılmasını göstərir. Qeyd edək ki, Azərbaycan dilinə tərcümədə “Türk dilinin Qanqlı dilinə izahlı lüğəti” adlanan bu əsəri araşdıran tədqiqatçılar, bu əsərdən çıxış edərək, Qeys ər-Razinin Azərbaycan dilini, Qanqlı dilini və eyni zamanda, türk dillərinin bir neçə qolunu yaxşı bildiyinə görə onu türk-azərbaycanlı saymışlar. “Tibyan əl-lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı”nın tədqiqatçısı Yusif Ziya Şirvaninin İbrahim Qəvam Faruqun “Şərəfnameyi-Əhməd Münyəri” əsəri ilə tanış olduğundan sonra verdiyi məlumatla görə “Tibyan əl-lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı”da adı çəkilən türk dili, həqiqətən də, Azərbaycan türkcəsidir. Belə ki, yenə də Yusif Ziya Şirvaninin gəldiyi qənaətə görə İbrahim Qəvam Faruqun “Şərəfnameyi-Əhməd Münyəri” əsərində Qeys Razinin “Tibyan əl-lüğət ət-Türki ələ lisan əl-Qanqlı”da əsərindən gətirdiyi nümunələr-“ayıldı”, “ağırladı”, “ağardı”, “bəyəndi”, “bəzədi”, “özgə”, “çattaq kasə”, “tələ” kimi leksik vahidlər, doğrudan da, yüzdəyüz Azərbaycan dilinin nümunələridir.

Beləliklə, bütün bu deyilənlərdən sonra bir qədər yuxarıda xatırladığımız suala, məqaləmizin əsas məğzində, məramına bir daha qayıtmaq istəyirik. Belə ki, bizim İran filologiyasında ilk türkoloji qeyd adlandırdığımız və Qeys Razinin də “Əl-Möcm”də “Kitab dər loğətə-Törki”, yəni “Türk dili haqqında kitab” dan gətirdiyi nümunə nədir və nə ilə bağlıdır? Bu suala cavab axtararkən ilk növbədə onu nəzərə almaq lazımdır ki, “Əl-Möcm” bütövlükdə daha çox əruzla bağlı olduğuna və əruz da öz növbəsində daha çox dilin səs quruluşu, fonetikasi ilə əlaqəli olduğuna görə təbii ki, “Əl-Möcm”də Qeys Razi də ilk növbədə bu məsələlər ilə məşğul olmağa çalışmış, ərəb, fars və türk dillərinin daha çox fonetikaları haqqında, onların əruzla qarşılıqlı münasibətləri barəsində məlumat vermək istəmişdir. Bu məqamda isə o, öz yeni fikirləri ilə bərabər, vaxtı ilə yazdığı əsərlərə də bir mənbə kimi əsaslanmış və onlardan sitat kimi istifadə etmişdir. Bütün bu fikirlərin məğzi isə bir fonetik hadisənin üzərində cəmləşir: belə ki, Qeys Razinin dediyinə görə istər ərəb, istər fars və istərsə də türk dillərində bəzi sözlər hərəkəsiz hərflərlə bitsə də, tələffüzdə bəzən hərəkətdən istifadə olunur ki, ərəb-fars dillərində yazıda bu məqamda ha, türk dillərində isə daha az nəzərə çarpan əlif hərfindən istifadə edirlər. Və bu məqamda dediyi nəzəri fikirlərə ərəb-fars dillərindən nümunə gətirən Qeys Razi, türk dilinə də əlif ilə yazılan aşağıdakı sözləri nümunə göstərir: “ey ay”, “altun an”, “küləh” və “yuca”. Üzərindən səkkiz yüz il keçdikdən sonra XII-XIII əsrlərə aid hər bir türk kəlməsinin mövcudluğunun bizim üçün nə qədər qiymətli olduğunu söyləmək bizcə artıqdır. Lakin Qeys Razinin verdiyi qrammatik izahatı və türk dilinə aid leksik vahidləri düzgün şəkildə oxuyub başa düşmək də olduqca çətinidir. Biz isə bu qrammatik izahatı və leksik vahidləri bu şəkildə oxuyur və qiymətləndiririk. Və İran filologiyasında ilk türkoloji qeyd adlandırdığımız bu faktın gələcəkdə hardasa daha başqa variantlarda oxunacağını da istisna etmirik.

Ədəbiyyat

1. Məhəmməd Ömər bin ər-Raduyani. “Tərcümanül-bəlağə”. Tehran, 1362, (fars dilində)
2. Rəşidəddin Vətəvat. Sadı volşebstva. (“Hədayiq əs-sehr fi dəqayiq əş-şeyr”). Moskva, 1985, (rus dilində)
3. Şəmsəddin Məhəmməd bin Qeys ər-Razi. “Əl-Möcm fi məayir əşar əl-Əcm”. Tehran, 1387, (fars dilində)

4. Şəmsəddin Məhəmməd ibn Qeys ər-Razi. Svod pravil Persidskoy poezii (“Əl-Möcam fi məayir əşar əl-Əcəm”). Moskva, 1997, (fars dilində)
5. Ziya Bünyadov. Xarəzmşahlar- Anuşəginilər dövləti (1097-1231). Moskva, 1986, (rus dilində)
6. Yusif Ziya Şirvani. Məhəmməd ibn Qeys və onun türkdilli lüğəti. Azərbaycan Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”, Şərqişünaslıq seriyası, Bakı, 1971, say 1, (rus dilində)

